

Н. І. Голубенко,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ВПЛИВ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ТА МОВНОЇ АСИМЕТРІЇ НА ПЕРЕКЛАД

Стаття розглядає основні проблеми художнього перекладу. У дослідженні проаналізовано лінгвальні й концептуальні чинники асиметрії та їх вплив на якість перекладу.

Ключові слова: художній переклад, асиметрія, концептуальна і мовна асиметрія, концептуальна та мовна картини світу.

Статья рассматривает основные проблемы художественного перевода. В исследовании проанализированы языковые и концептуальные факторы асимметрии и их влияние на качество перевода.

Ключевые слова: художественный перевод, асимметрия, концептуальная и языковая асимметрия, концептуальная и языковая картины мира.

The article centers round the problem of translation of fiction. The article also highlights conceptual and lingual factors of asymmetry and their influence on the quality of translation.

Key words: translation of fiction, asymmetry, conceptual and lingual asymmetry, conceptual and lingual picture of the world.

Переклад – це відтворення не тільки вербалізованих одиниць з мови оригіналу на мову перекладу, але й передача концептуальних систем, концептів, які їх утворюють. Перекладач постійно долає суперечність оригіналу та загального, намагаючись відтворити цілісний естетичний вплив і зберегти всі стилістичні риси оригіналу. Така інтерпретація фактів є прогресивним кроком у розвитку перекладознавчої думки, оскільки означає відмову від наївного уявлення про різні мови як тотожні способи вираження тієї ж самої думки, однак не відкидає можливості адекватного перекладу. Врахування здобутків цих перекладацьких підходів дає можливість виокремити конкретні чинники, які спричиняють асиметрію в перекладі, а саме – в перекладі художньому.

Актуальність статті визначається зростанням інтересу сучасного перекладознавства до проблем художнього перекладу, спричинені концептуальними та лінгвальними чинниками асиметрії.

Мета роботи полягає у виявленні основних труднощів у перекладі художнього твору, викликані концептуальними та мовними розбіжностями МО та МП.

Відношення між оригіналом та перекладом залежать від багатьох чинників, серед яких слід назвати жанр тексту, мету перекладу, метод перекладу, перекладацьку традицію, країну, епоху, особистість автора та особистість перекладача. Наразі, поряд із численними теоретичними працями з перекладу, які глибоко досліджують основні лінгвістичні чинники розбіжностей у перекладі (праці В. Н. Комісарова, Я. І. Рецкера, О. Д. Швейцера), з'являється все більше досліджень, які детально вивчають культурологічні чинники розбіжностей у перекладі і опираються на суміжні знання з семіотики, когнітології, прагматики, психолінгвістики (праці С. Баснет, Б. Гейтіма та І. Мейсона, А. Лефевра, У. Еко). Мовні та позамовні детермінанти перекладу утворюють низку взаємопов'язаних ланцюжків-фільтрів, які впливають на кінцевий варіант перекладу, на що слушно вказує О. Д. Швейцер [8]. Центральне місце серед них належить самому тексту, що виступає в двох іпостасях: як першоджерельний текст у первинній комунікативній ситуації, так і текст перекладу, що належить до вторинної комунікативної ситуації. Отже, основними чинниками асиметрії в перекладі виступають система мови, норма мови, норма перекладу, літературна традиція, національний колорит, розбіжності у концептосферах культури оригіналу та перекладу, первинна комунікативна ситуація, вторинна комунікативна ситуація.

У сучасному перекладознавстві першочергова увага приділяється ролі антропоцентричного фактора у процесі творчості як оригінальної, так і перекладацької. Дослідження в галузі перекладу все частіше звертаються до таких понять лінгвокультурології як картина світу, концепти, що допомагає випрацювати інтегрований підхід до перекладу художніх творів, а також зменшити розрив між теорією та практикою у перекладознавстві.

Розуміння та знання основних чинників асиметрії у перекладі – лінгвальних та концептуальних – стають доволі «зручними» інструментами в руках перекладача художніх творів. Письменник іде від дійсності та її сприйняття до закріпленого словами образу. Перекладач іде від наявного тексту і дійсності, яка відтворюється завдяки авторській уяві, через її вторинне сприйняття до нового образного втілення, закріпленого в тексті перекладу. Хоча діяльність перекладача онтологічно вторинна, вона потребує значних творчих зусиль. Переклад – складне й диференційоване явище, суть якого полягає у зіставному відтворенні основної інваріантної, необхідної фонові інформації і стильових функцій тексту за допомогою адекватного перетворення мовних структур і смислів засобами іншої мови у перекладному тексті.

У процесі перекладу взаємодіють не тільки дві мови, а й дві культури, які мають як загальну, так і національну специфіку. Наявність загальнолюдського початку обумовлено тим, що мислення у людей, що розмовляють різними мовами, в загальних рисах залишається однаковим. У той же час конкретні зовнішні умови існування окремого етносу (географічні, фізіолого-антропологічні особливості, культурні традиції) формують певну особливість уявлень, що визначають основу національної концептуальної картини світу та національної мовної картини світу. Сьогодні ніхто не сумнівається в тому, що мови відображають дійсність по-різному, асиметрично. Коли під час перекладу мови перебувають в контакті, а під час опису будь-якого фрагменту дійсності значення однієї мови визначаються через значення іншої, то асиметрія проявляється більшим чином. Йдеться не тільки про те, що в одній етнічній культурі можуть бути відсутні деякі елементи, наявні в

іншій культурі (тобто лакунарність), але і в тому, що відношення до тих чи інших об'єктів, присутніх у загальнонародській культурі, може бути різним. Ці об'єкти можуть викликати різні асоціації, тобто по-різному співставляються з культурним досвідом народу.

До проблеми розв'язання протиріч, обумовлених міжмовною асиметрією при перекладі художніх текстів, звертається у своїх дослідженнях Л. В. Кушніна. У її концепції текст вважається вузлом перетину мов і культур як явище інтертекстуального діалогу, де відбувається зіткнення і актуалізація значень. Ключовим у цій концепції являється розуміння перекладу як «системи транспонування значень тексту однієї культури в текст іншої, яка керує глибинними гештальт-синергетичними процесами, скерованих на гармонізацію текстів різних культур» [4, с. 4].

Як зазначалось вище, при здійсненні перекладу, в результаті взаємодії двох лінгвокультурних спільнот, проявляється загальнонародське і специфічне кожної культури як системи. О. В. Оршак підкреслює, що «об'єктивною властивістю перекладу являється тільки часткова передача змісту вихідного повідомлення, яка обумовлена неминучістю асиметрії будь-якої пари мовних систем, що опинилися в контакті під час перекладу, та асиметрії мовних картин світу» [5, с. 3].

Можливість та необхідність аналітичного та критичного зіставлення зарубіжної культури з культурою своєї країни є необхідною умовою професійної підготовки та діяльності перекладача. У цьому процесі основна увага повинна приділятися двом аспектам: національному та інтернаціональному. «Критичне ставлення до будь-яких культурних традицій, як позитивне, так і негативне, можливе тільки за умов вільного володіння загальнонародськими та загальноприйнятими культурними нормами й цінностями», на що слушно зауважує О. В. Оршак [5, с. 4].

Особливо це стосується вербальної репрезентації культурних концептів, які належать мовному рівню свідомості, а образи та уявлення, які вони позначають, – когнітивному рівню свідомості. Несумісність мовних картин світу представників різних культур призводить до неможливості адаптувати інформації автора тексту оригіналу в повному об'ємі з метою сприйняття іномовним реципієнтом. Це виявляється причиною асиметрії під час перекладу етноконцептів певної культури. Досить важливою є концепція О. І. Бикової, яка зазначає, що ступінь передачі адекватності конотативного змісту варіанту перекладу в текст перекладу обернено пропорційна етнокультурній маркованості одиниць тексту оригіналу. Великий об'єм етноконотативної маркованості одиниць тексту оригіналу обмежує адекватність передачі змісту в тексті перекладу [1, с. 162].

У художньому перекладі, спрямованому на точне «відображення думок і почуттів автора прозового або поетичного першотвору за допомогою іншої мови, перевтілення його образів у матеріал іншої мови» [3, с. 3], повною мірою використовуються такі лінгвальні функції, як комунікативна та естетична. Адже слово – це не лише інформативна одиниця, а й мистецький «першоелемент» літератури, що передбачає особливу сумлінність та ерудованість перекладача, наявність у нього відповідних творчих здібностей. В. В. Коптілов також погоджується з тим, що «ідейно-образна структура оригіналу може стати в перекладі мертвою схемою, якщо перекладач не уявляє собі того суспільного середовища, в якому виник твір, тих причин, які покликали його до життя, і тих обставин, завдяки яким він продовжує жити в інших середовищах і в інші часи» [3, с. 198].

Причина асиметрії мовних картин світу полягає в тому, що в одній із культур відсутні еквіваленти та повні відповідники деяким національно-маркованим поняттям чи концептам іншої культури, або ж вони мають тільки часткові відповідники. З іншого боку, обидві культури можуть мати відповідні лексеми, але поняття, які вони позначають, є різними за змістом. Більш того, перекладач повинен володіти міжкультурною компетенцією, яка включає знання про культуру та культурних універсаліях, механізм відбиття культури в мові й мовленні, адаптацію до явищ іншої культури, емпатичне відношення до її носіїв, вміння визначити культурний компонент значення реалій та моделей поведінки.

Жоден переклад не може бути абсолютно точним, оскільки мовна система літератури-реципієнта не може вичерпно передати зміст оригіналу, інакше кажучи, втрата певного обсягу інформації неминуча. Ступінь збереження інформативності першотвору залежить від особистості перекладача, який, чітко усвідомлюючи можливу семантичну неповноту перекладу тексту, налаштовується на те, щоб максимально продемонструвати чи не продемонструвати усі особливості оригіналу [2, с.85]. Перекладений твір народжується наново в іншій мовній стихії завдяки здібностям і талантові перекладача.

Причому художній текст повинен передаватися іншою мовою «не від звуку до звуку, не від слова до слова, не від фрази до фрази, а від ланки ідейно-образної структури оригіналу до відповідної ланки перекладу» [2, с.260]. Переклад належить до сфери генетичних контактів, бо підтримує зв'язки української чи будь-якої іншої літератури з багатьма світовими літературами.

Необхідно наголосити на тому, що художній переклад, з одного боку, є продукт міжлітературної комунікації, а з іншого – особливий когнітивний посередник між двома мовами, важливе джерело культурологічної інформації, яке багато в чому зумовлює й визначає напрями міжкультурного спілкування. Культура – наслідок інтерпретації системи знаків, а міжкультурна комунікація становить взаємопереклад знаків різних культур. У когнітивній площині переклад виступає первинним і центральним аспектом міжкультурної комунікації. У ньому важливу роль відіграють когнітивні здібності людини, тобто ті сукупності механізмів, які забезпечують створення інтегративної бази, що пов'язує когнітивні структури мов, залучених у перекладі. Саме він активізує лінгвальні впливи та взаємовпливи, що стимулюють мовні зрушення, особливо помітні в лексичному складі, який поповнюють топоніми й антропоніми, слова-реалії, запозичені з інших етнокultur. За допомогою перекладу мови контактують, взаємозбагачуються і змінюються. Численні зарубіжні дослідження, присвячені міжкультурній комунікації і перекладу, відзначаються виразною орієнтацією на комунікативні

стратегії. Такий підхід виявляє те, що ряд закономірностей, які впливають на створення адекватної комунікабельної ситуації в перекладацькій сфері, залежить передовсім від специфіки відтвореного тексту.

Однак, найбільші труднощі при перекладі виникають не тільки внаслідок відмінностей у змісті образів свідомості особистостей, які належать до різних лінгвокультурних спільнот, а й через значну розбіжність в етнічній свідомості комунікантів. Як зауважує Н. В. Уфимцева, системність і склад ядра мовної свідомості відображають системність і склад етнічних констант, що існують у колективному несвідомому [7, с. 217]. Зрозуміло, що комунікація між представниками різних лінгвокультурних співтовариства можлива за наявності загального соціокультурного коду.

Значущість міжкультурного фактору у перекладознавстві досліджував відомий словацький теоретик перекладу А. Попович. Зіткнення, яке виникає у процесі перекодування і породжує зміщення культурних тенденцій, А. Попович визначає семіотичним терміном – «креолізація» двох текстів – тексту оригіналу та тексту перекладу [6, с. 130]. Семіотичне протиріччя між «ми» – «вони», «своє» – «чуже», А. Попович називає «міжпросторовим фактором у перекладі», а завдання перекладача визначає як «урівноваження» цього фактору» [6, с. 131].

Отже, переклад збагачує культуру й мову новими мотивами, образами, жанрами, стилістичними прийомами, поняттями й відтінками смислу; каталізує етнокультурологічні та концептуальні впливи, а також поживляє внутрішнє життя свого мовного середовища – як складник його культурологічного контексту. Переклад – це перевираження матеріалізованого в мові концепту, ідеї, краси та духу і, водночас, творення диференційованої якісно нової субстанції, забезпечення їй необхідної міри інваріантності, ступеня відмінності від оригіналу, і синтез двох особистостей, етнонаціональних початків, культурних епох, самобутніх культур. Він збагачує твір новим змістом, оскільки зміст, абсорбуючи актуальні тенденції розвитку суспільства через словесний знак, продукується самим сприйняттям; єднання художнього твору з мобільним позалінгвістичним контекстом надає щораз нової структури й змісту.

Література:

1. Быкова О. И. Критерии передачи культурности единиц текста оригинала при переводе / О. И. Быкова // Социокультурные проблемы перевода. – 2008. – С. 161-167.
2. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу [Текст] : навч. посіб. / В. В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
3. Коптілов В. В. Першотвір і переклад [Текст] / В. В. Коптілов. – К. : Дніпро, 1972. – 213 с.
4. Кушнина Л. В. Взаимодействие языков и культур в переводческом пространстве: гештальт-синергетический подход: автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Л. В. Кушнина. – Челябинск, 2004. – 32 с.
5. Оришак О. В. Факторы культурной асимметрии в лингвистическом сопоставлении и в переводе (на материале русских и французских военных и военно-политических текстов): автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / О. В. Оришак. – Москва, 2009. – 22 с.
6. Попович А. Проблемы художественного перевода: Учебное пособие / А. Попович. – М. : Высшая Школа, 1980. – 199 с.
7. Уфимцева Н. В. Сознание, слово, культура [Текст] / Н. В. Уфимцева // Коммуникативная лингвистика и коммуникативно-деятельностный подход к обучению языкам : памяти Г. В. Колшанского. – М. : [б. и.], 2000. – 253 с.
8. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.